

KÁNTOR LAJOS

Szomszédvárak lebontása

A „két szomszédvár” szemlélet az erdélyi, romániai magyar irodalomtörténet-írásban, illetve a közvéleményben – nem kis mértékben politikai hatalmi sugallatra – olyan mélyen meggyökerezett, hogy a lenini „két kultúra” ideológiai tételének feledésbe merülése után is újra meg újra előbukkan, átörökítve értelmetlen ellenségeskedéseket a harmadik évezredben. Az 1926-ban Dienes László által útjára indított *Korunk* és az 1928-ban Áprily Lajos szerkesztésében elindult *Erdélyi Helikon* (s az 1926 júliusában Marosvécsen először összeülő helikoni munkaközösség) történetét – benne az éles vitákat, az igazságtalan vádaskodásokig fajuló konfliktusokat – párhuzamosan kellene megírni, egymás mellé állítva Dienes és Áprily, Gaál Gábor és Kuncz Aladár meg Kós Károly szerkesztői-szervezői érdemeit, akár tévedéseit, korántsem utolsósorban pedig a két fontos kolozsvári folyóiratban és vonzaskörükben megjelent verseket, elbeszéléseket, esszéket, regényeket. A különböző (de néha ugyanazon) évekhez köthető közös szerzők listája – ne feledjük! – József Attilával, Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Tamási Áronnal fémjelezhető, az „átfedések” sorát viszont nem csupán Szentimrei Jenő, Horváth Imre, vagy Asztalos István, a *Helikon* drámapályázatán nyertes Nagy István, hanem maga Gaál Gábor, Méliusz József és Balogh Edgár is növelte. Érdeemes hát visszafordítani, több mint fél évszázad múltán, a „Nézzünk hát szembe!” felszólítást az egykori *Utunk* szerkesztőivel és szerzőivel, tehát Gaál Gáborral, Nagy Istvánnal, Csehi Gyulával, Méliusz Józseffel, Sőni Pállal, akik feledve az akkor éppen feledendő, Arany János *Toldijától* a hamis angyalnak minősített Dsida Jenőig és az egyértelműen lenacionalistázott Reményik Sándorig le akartak számolni minden „feudális” és „polgári” hagyománnyal. Természetesen szembe kell nézni 2001-ben nem csupán a kánonokkal, hanem a kánonok fölé emelkedett esztétikai értékekkel: Bánffy Miklós történelmi távlatot adó Erdély-trilógiájával és Nagy István külvárosi világot megörökítő prózájával, Tamási Áron székely birodalmával, Karácsony Benő humorának humánnumával, a leselkedő magányból kinőtt Dsida-lírával, Áprilynak a kor falára írt tájköltészetével, Horváth Imre miniatűr-remekléseivel. És bármennyire osztályharcos volt is – „Korunk-szerű”, állították egykoron –, nem állítható ebbe az esztétikai rendbe Brassai Viktor és Korvin Sándor vagy a felvidéki fölfedezett Morvay Gyula. A lényegi különbségeket persze az irányzatok vonatkozásában sem szabad eltagadni: noha Kuncz Aladárt is megérintette ifjú korában (*mint Dienest és Gaált*) az expresszionizmus, az *Erdélyi Helikon* az ő szerkesztése idején sem lett

az avantgárd fóruma, míg a *Korunk* korai éveinek Kassák Lajos lehetett az egyik meghatározó szerzője.

A szomszédvárok lebontásának folyamatában érdemes felidézni a kezdeteket. Az első mozzanat Gaál Gábor 1928 nyarán a *Korunk*ban közölt cikke: *Új folyóirat Erdélyben*. A szerző (akinek a neve akkor még nem szerepel szerkesztőként a *Korunk*on, majd csak 1929-cel kezdődően) már birtokon belül, a lap nevében irodalompolitizál, amikor az *Erdélyi Helikontól* jobbra elhelyezkedő, „ókonzervatív” oldal hallgatását a *Korunk*ban megjelenő üdvözléssel szembe-síti. A cikk első fele alapján azt hihetjük, hogy Gaál valóban a jó minőségű irodalmat fedezi föl az új kolozsvári folyóiratban, és ez „kiegyenlíti” az emberek és a világnézetek közti ellentéteket”. Ilyen mondat is olvasható az idézett *Korunk*-cikkből: „Az *Erdélyi Helikon*ban mindnyájan együtt lehetünk.” Igaz, innen aztán következnek a visszavonulások; például annak – nyilván igaz – megállapítása, hogy az *Erdélyi Helikon* „a *Nyugathoz* képest: *második garnitúra*”. Elismerésnek számít viszont a gondolatmenet folytatása, a „növendék nemzedék” hangsúlyozása; bár a *Nyugat* nyitotta ki a szemét – írja Gaál az induló *Helikon* szerkesztő- és szerzőgárdájáról –, és „a *Nyugat* hangján, formáin, stílrómantikáján és szimbolizmusán keresztül beszél, mégis felfedezte és hangoztatja, hogy Erdélyben él... azaz tartja e föld tradícióit. Hisz némi nemes eszményekben, és harcol – pár ókonzervatív öregúr ellenében, Adyért s a szimbolizmus szép, de zavaros esztétikájáért, persze felettébb óvatosan, a »kötőerők« és a »megőrzés« mindenképp tisztos vonalán, kerülve minden baloldali (irodalmi) kilengést”. Egyeztető irodalomnak nevezi Gaál Gábor a továbbiakban azt, ami az *Erdélyi Helikon*ban olvasható – és innen kezdve, finoman fogalmazva ugyan, tulajdonképpen korszerűtlennek mondja az olvasó elé lépő új folyóiratot. „Itt mindenféle anarchikus absztrakciókról beszélnek, amihez Önnek semmi köze. Itt ankéteket folytatnak mindenféle tévedésekről. Mintha tulajdonképpen nem is arról volna szó, hogy tessék már végre megcsinálni *szellemi és szociális valósága szerint* azt az erdélyi irodalmat.” Gaál türelmetlensége részben igazságtalan, részben jogos; mindenesetre a *Helikon* későbbi – főként Kuncz Aladár által meghatározott – évfolyamai éppen a szellemi és szociális valósága szerint „megcsinált” erdélyi irodalomról vallanak, azt szolgálják. Gaál Gábor a bíráló szellemet, ismétlések helyett „a nagy tisztázások és leszámolások napját” kéri számon, sürgeti. Szólítsa meg az új lap az ismeretlen olvasót, „aki Erdély utcáin bolyong, él, lélegzik, gondjai vannak, be van zárva az időbe, s valamit sejt arról, hogy rettentő bajok vannak és szépségek az időben és valóságban, ő azonban nem tudja elmondani. Tessék tehát helyette beszélni!” Ha ezért jött az *Erdélyi Helikon*, a szomszéd folyóirat (még nem a szomszédvár!) frontembere élőnek fogadja el, ha nem ezt vállalja, akkor halottnak nyilvánítja. (Ebben a szövegezésben benne rejlik a lehetőség, hogy Gaál Gábor közöljön az

*Erdélyi Helikon*ban; két részben, az 1928-as első és harmadik számban G.g. az erdélyi színházról írt tanulmányt.)

A másik oldalon, a *Helikon* lapjairól Szentimrei Jenő cikkét szokás említeni, 1929 januárjából. Ez már egy elég heves összecsapás után született: Gaál Gábor a *Korunk* 1928. decemberi számában *Az „erdélyi gondolat” tartalma és terjedelme* című cikkében reagált Kuncz Aladár tanulmányára (*Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*): Kuncz az Erdélyi Szépmíves Céh naptárában megjelent összefoglalójában a *Korunk*nak még a címét sem említette, ezen háborodott fel Gaál; most már nem mond(hat)ja, hogy „az *Erdélyi Helikon*ban mindnyájan együtt lehetünk” ellenkezőleg, a kirekesztési szándékot véli felismerni Kuncz Aladár tanulmányában, így hát kijelenti, hogy nem is érdemes „oda beférni”. Erre jön Szentimrei válasza – mindjárt cikke elején kiemelve, hogy ő tagja az *Erdélyi Helikon*nak, ugyanakkor a *Korunk* főmunkatársai között is szerepel a neve –, nyilvánvalóan békítő szándékkal szól tehát. Az objektív vitásra törekvő válaszcikk szerzője megvédi az erdélyi gondolatot Gaál kritikájával szemben – és a különböző oldalakról jövő kisajátítási kísérletekkel szemben: „Lényegében azonban nem lévén egyéb, mint Európa keleti szögén a nemzeti heterogenitások összehangolására és békés, közös kormányzására irányuló törekvés – a közösségen belül külön-külön nemzeti autonómiákkal elképzelve, természetesen – véleményem szerint – nem szabad lebecsülni éppen a haladás szemszögéből a sokat emlegetett erdélyi gondolatot, mert szerves része az Európai Egyesült Államok gondolatának. Mindez szabadabb légkör és szabadabb láthatár felé vezető út s mint ilyen, egészen bizonyosan nem áll ellentétben a *Korunk* szabadabb légkört és szabadabb láthatárt sürgető útkeresésével.” (Az idézethez két lábjegyzet kívánkozik: a Szentimrei Jenő által emlegetett Európai Egyesült Államok gondolata már a Dienes-féle *Korunk* első számaiban hangsúlyt kap; a másik megjegyzés jóval későbbi évhez kapcsolódik: a Szentimrei publicisztikai írásainak 1968-as gyűjteményéből Bukarestben ki-cenzúrázott a nemzeti autonómiákra és az Európai Egyesült Államokra vonatkozó passzus.) Szentimrei különben tételesen is megfogalmazza – Kuncz Aladárt is figyelmeztetve ezáltal –, hogy „a *Korunk* munkája egészen nyugodtan kiegészítheti az *Erdélyi Helikon* munkáját az erdélyi gondolat éppen eléggé tág keretei között.”

Nem próbálom végigkövetni a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* vitáját, most már elsősorban Gaál és Kós Károly között (Kuncz 1931 júniusában halott, betegségére már hónapokkal korábban megakadályozta a szerkesztésben). Kós Károly ezekre a harcokra kissé megszépítően emlékezett vissza öregkorában, ám tény, hogy Szentimrei idézett véleményét fontos figyelembe venni. Nem tették ezt az utódok, kortársak a negyvenes évek végén, az ötvenesek elején-közepén-végén sem. Az 1944 szeptemberében megszűnt *Erdélyi Helikon*nak igazságot szolgáltatni az 1940 ősze és 1957 között szünetelt *Korunk* új folyama

kezdett (legalábbis Erdélyben) – és ez ugyancsak számbavételre érdemes történet. Némileg pontosítva: Balogh Edgár *Helikoni örökségünk* című, a *Korunk* 1964. decemberi számában közölt jegyzetét egy kiadói hír hívja elő. A Bukarestben működő, Kolozsvárt külön magyar fiókszerkesztőséget működtető Irodalmi Könyvkiadó Kuncz Aladár *Fekete kolostorának* és egy Dsida-versgyűjteménynek a szerkesztését kezdte el (utóbbi végül is 1966-ban jelent meg, Szemlér Ferenc előszavával), ez emlékezteti a *Korunk* főszerkesztő-helyettesét arra, „ami az *Erdélyi Helikon* számaiban tiszta írói jóság volt”. Balogh Edgár – a realitásokat ezúttal tiszteletben tartva – utal az 1964. márciusi, Bukarestben megrendezett írószövetségi vitaülésre, amelyen Tudor Vianu akadémikus szót emelt az irodalmi örökség „ha nem is szocialista”, de humánus értékei mellett; a cikkírónak nyilván igaza van, amikor leírja: „Azt hiszem, az újrakiadás ügye a Kuncz és Dsida újrakiadásáé) is akkor dőlt el végérvényesen”. Balogh Edgár továbbra is „a mi marxista irodalmi és esztétikai harcunk” nevében beszél, a régi *Korunk* hagyományához viszonyít – de már kicsit szabadkozik is: „Gaál Gábor oldalán igazán nem azért hadakoztunk, hogy leszűkítsük a romániai magyar irodalmat”. Nem nevezi néven, kik voltak időközben a leszűkítők (Méliusz alighanem közékük számította, hiszen ő, Méliusz József szállt szembe a Dsidát ébresztő fiatal Panek Zoltánnal 1956 szeptemberében, furcsállva, elutasítva azt, „hogy egyesek a huszadik kongresszus örvén olyanfajta »olvasást« várjanak, amelyben liberális csapdáknak válnánk foglyaivá, és most már mindent »vörösnek« lássunk, ami a történelem tükrében, az irodalomban fehér volt”). A meggondolkodtató csak az, hogy miközben – évtizedeken át – Méliusz és Balogh Edgár a Gaál Gábor igaz tanítványa ki nem osztott címéért rangjáért küzd (és számos kérdésben egymással ellenkező álláspontot foglal el), frazeológiájuk részben összecseng. A „liberális csapdák” ellen Balogh Edgár is egy életen át harcolt. *Helikoni örökségünk* című, idézett jegyzetében is találkozunk ilyen kitételrel: „...tudományos-kritikai fenntartásaim teljes fegyverzetében – szemben főleg a helikoni publicisztika liberalizmusával, sőt olykori miszticizmusával (a transzilvanista aranyköddel)...” – és aztán következik a helikoni humánus melletti kiállítás, Kisbán (Bánffy) Miklós, Bárd Oszkár, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Bartalis János, Kós Károly, Berde Mária, Szentimrei Jenő, Molter Károly, Kacsó Sándor, Kemény János és Tompa László meg a „belülről lázadó fiatalabb helikonista nemzedék megnevezésével (a kiinduló pontot pedig Kuncz és Dsida jelentette). Ebből a névsorból feltűnően hiányzik egy név: a Spectatoré, azaz Krenner Miklósé – ő volt az *Erdélyi Helikon* kiváló liberális publicistája, akit viszont Méliusz 1968 szeptemberében az *Előrében* „Soha halottabb halott...” címmel, majd 1969 júniusában az *Utunkban* fiktív interjúval idéz az utókor emlékezetébe...

Álljunk meg itt a három pontnál, éppen csak jelezve, milyen konfliktusok senyvedtek-parázlottak a baloldal táborán belül is, az egykori *Korunk*-munka-

társak között. Ha Méliusz Spectator, Balogh Edgárt Kós Károly tisztelete és barátsága intette az újraértékelés elengedhetetlen voltára. Visszaemlékezéseiben Kós is, Balogh Edgár is föllevenítette 1944 októberétől szorossá vált kapcsolatukat, a kölcsönös megbecsülést. (Kós Károly mondta Benkő Samunak, 1977. augusztusi beszélgetésükkor: „Mai napig megőriztem a baráti jó viszonyt Balogh Edgárral. Láttam, hogy milyen becsületes ember. Pedig a természetünkben sok minden homlokegyenest ellenkezik.”) Ez a személyes megbecsülés is nyilván közrejátszott abban, hogy 1973-ban, Kós Károly születésének kilencvenedik évfordulóján sajátos hangulatú, mondhatni helikoni *Korunk*-számot szerkesztettünk, amelyben a Kós-életmű, Kuncz Aladár és Tamási Áron, a transzszilvanizmus mellett Kalotszeg került a középpontba. Közel harminc évvel egykori szerkesztői munkám után szívesen elemezném végig mai szemmel azt, amivel akkor általános meglepetést keltettünk. Nem teszem, csupán utalok rá, hogy ebben a lapszámban jelent meg egy kolozsvári román szerzőtől (Bokor András fordításában) *A nyitás filozófiája*. (Megismétlem, kilenc évvel korábbi időből, Tudor Vianu szerepét – és azt az 1965-ös bukaresti írószövetségi konferenciáét, amely egyrészt a „polgári” örökség újra-birtokbavételét és a dogmatizmus korával szemben más hangot próbáló fiatal írók érdemi színre lépését lehetővé tette, deklarálta. Amit annak idején *Írói etika és egyetemesség* meglehetősen szürke címszava alá próbáltam foglalni a *Korunk*-ban, a többség-kisebbség viszonyát világíthatja meg, ezúttal nem negatív vonatkozásban. Az *Erdélyi Helikon* és a *Forrás* első nemzedéke részben így nyerhetett igazolást, 1965-ben.)

Visszatérve röviden a *Korunk* 1973. novemberi számához, azt hiszem, valóban „táj és világ gondját” sikerült ekkor tanulmányokba, esszébe, emlékezésbe, dokumentumközlésekbe foglalnunk, „a történelem (és az irodalom) spirálisának furcsa játékát” idézve meg. Ennek a vállalkozásnak volt része a *Helikon*-történet újragondolása, benne Balogh Edgár okadatolt összefoglalása a *Korunk-Erdélyi Helikon* szembenállásról, *Kós Károly vitája* címmel. Akár úgy is mondhatnánk, hogy ezzel a több mint gesztussal kezdődött el igazán a szomszédvárak lebontása.